

Др Драгомир Бонцић
виши научни сарадник
Институт за савремену историју

УДК 37.014.22(497.11
Лесковац)''1945/1950''

АНАЛФАБЕТСКИ ТЕЧАЈЕВИ У ЛЕСКОВЦУ И ОКОЛИНИ 1945-1950*

Апстракт: У чланку се анализира рад аналфabetских течајева у Лесковцу и околини, односно на простору Лесковачког округа, током првих година после Другог светског рата. Прво су изнети подаци о високој неписмености, нарочито међу женским становништвом, а потом је детаљно описан рад аналфabetских течајева који су били основни вид описмењавања неписмених. Ток и резултати описмењавања у Лесковцу и околини се посматрају у оквиру општих циљева, планова и напора нових комунистичких власти, просветних органа и масовних организација на описмењавању и просвећивању народа у Србији и Југославији после Другог светског рата. Чланак се заснива на архивским изворима, статистичким подацима, локалној штампи и релевантној литератури.

Кључне речи: Лесковац, Лесковачки округ, неписменост, описмењавање, аналфabetски течајеви, народно просвећивање

Један од бројних проблема југословенске државе после Другог светског рата био је висок проценат неписменог становништва, који је био и најбољи и најупечатљивији показатељ веома ниског културно-просветног нивоа народа. Радило се о наслеђеном проблему који је био условљен бројним историјским, географским и културолошким факторима. Посматрано у оквирима југословенске државе, проблем се исказивао у укупном високом проценту неписмених, али и у неравномерном распореду писменог становништва и огромној разлици у броју неписмених у разним деловима земље, али и међу становништвом града и села и мушког и женског становништва: неписменост је била знатно израженија међу женским и сеоским становништвом, као и у јужним и источним, планинским, економски и културно неразвијенијим крајевима земље. Према попису из 1931. године у југословенској држави је било 44,6% неписмених становника изнад 10

* Рад је део пројекта *Српско друштво у југословенској држави у 20. веку – између демократије и диктатуре* (бр. 177016) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

година старости (56,4% неписмених жена и 32,3% неписмених мушкараца), при чему су постојале драстичне разлике између појединих делова земље (на простору Косова 84,04% неписмених, а у Дравској бановини 5,06% неписмених). Те године је на простору преткумановске Србије (територија Краљевине Србије пре балканских ратова), који је био у оквирима више бановина, било укупно 55,09% неписмених становника, односно 77,92% неписмених жена.¹

У време пописа 1931. године Лесковац и околина, односно простор који је после Другог светског рата обухватао Лесковачки округ, припадао је Вардарској бановини и Врањском округу и био је подељен на Лесковачки, Власотиначки и Јабланички срез (у Врањском округу су били још и Босилградски, Масурички, Пољанички и Пчињски срез). Према подацима пописа, тај простор је спадао у најзаосталије по писмености становништва у држави. У целом Врањском округу је било 31,37% писменог становништва старијег од 10 година (односно 68,63% неписменог), што је уз Топлички округ са 31,82% писмених (односно 68,18% неписмених), био најнижи проценат писмености на простору преткумановске Србије, али ипак нешто бољи од процента за целу Вардарску бановину у којој је 70,9% становника било неписмено. У оквиру округа проценат писмености је био неравномеран. У Лесковачком срезу је било 35,88% писмених и 64,1% неписмених (57,80% писмених мушкараца, 14,80% писмених жена), у Власотиначком 29,48% писмених и 70,5% неписмених (52,98 % писмених мушкараца, 10,28% писмених жена) и у Јабланичком 25,48% писмених и 74,5% неписмених (48,86% писмених мушкараца, 4,80% писмених жена). Сам Лесковачки срез је спадао у писменије средине у округу, док се Јабланички истицао по високом проценту неписмености, нарочито међу женама (чак 95,2% неписмених жена, што је било међу највећим процентима неписмености у земљи). Број и проценат неписмених је растао са годинама старости, тако да је у узрасту од 11 до 19 година у Лесковачком срезу било 50,5% неписмених, у Власотиначком 58,7% неписмених и у Јабланичком 67,2% неписмених, а са преко 60 година 86,7% неписмених у Лесковачком, 88,0% неписмених у Власотиначком и 92,6% неписмених у Јабланичком срезу.²

Упркос напорима, током 30-их година неписменост у Југославији је споро смањивана. Писменост се у то време стицала углавном путем

¹ Момчило Исић, *Писменост у Србији између два светска рата*, Београд 2001, 20-100; Момчило Исић, *Основно школство у Србији 1918-1941*, књ. I, Београд 2005, 486-500; *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931 godine*, knjiga III, prisutno stanovništvo po pismenosti i starosti, Beograd 1938, 2.

² М. Исић, *Писменост у Србији између два светска рата*, 111-115; М. Исић, *Основно школство у Србији 1918-1941*, I, 494; *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*, knjiga III, prisutno stanovništvo po pismenosti i starosti, 9, 103, 105, 110; Драгомир Бонџић, *Описмењавање становништва у Врањском округу 1945-1950*, Јужни српски крајеви у XIX и XX веку: друштвено-економски и политички аспект, уредници Дејан Антић и Иван Беџић, Врање 2018, 292-293.

обавезног школовања, пошто описмењавање на анафбетским течајевима није било развијено (мушкарци су могли да се описмене и током служења војног рока).³ У Врањском округу је 1940. било 185.433 писмених становника (изнад шест година старости), од којих је 87,16% писменост стекло у школи (у школи је писменост стекло 84,46% мушкараца и 93,45% жена). У Лесковачком срезу је у школи писменост стекло 97,05% писмених (94,44% мушкараца и 100% жена); у Власотиначком 78,28% (74,79% мушкараца и 100% жена); и у Јабланичком 86,44% (83,96% мушкараца и 94,24% жена). Међутим, пошто обавезно основно школство није у потпуности спровођено (школске 1939/40. основну школу је похађало само 50,1% деце узраста 7-14 година у Југославији и 51,8% у Србији), настајали су нови извори неписмености и неписменост је споро смањивана. У тешким условима током Другог светског рата проблем неписмености није могао да буде ублажен, тако да га је у потпуности наследила нова држава после 1945.⁴

Нова власт је била свесна тежине проблема неписмености, сматрала га је приоритетом и тежила је да га у што краћем времену и што ефикасније реши. При том је проблем неписмености посматран не само као културно-просветни већ и као друштвено-економски и политички проблем. Неписменост је била кључни елемент у општој културно-просветној заосталости народа коју је требало елиминисати у новом социјалистичком друштву; поред тога, неписменост је знатно снижавала радну способност становништва и спречавала укључивање у производњу и изградњу земље и ометала амбициозне економске планове нове власти на извлачењу земље из дубоке економске заосталости и ублажавању великих разлика између појединих региона; и на крају, неписменост је представљала и политичку сметњу, односно онемогућавала је да целокупно становништво прима пропагандне и идеолошко-политичке поруке нове власти које су у то време најмасовније и најлакше пласиране путем штампе и литературе. У прилог томе, често су цитиране Лењинове речи да „неписмен човек стоји ван политике, њега треба научити азбуци“.⁵

Руководство Комунистичке партије Југославије је тежило да одмах по преузимању власти покрене акцију описмењавања становништва, односно „ликвидације“ неписмености, како се тада говорило. Описмењавање је посматрано као један од кључних елемената народног просвећивања и културне политике, али и основ економског и политичког развоја уопште и предуслов друштвено-економских и културних промена. У том смислу,

³ Види: Далибор Велојић, „Анафбетски курсеви у војсци Краљевине СХС/Југославије 1918-1941“, Историја 20. века, 1/2019, Београд 2019, 37-52.

⁴ М. Исић, *Основно школство у Србији 1918-1941*, I, 497-500; Томислав Богавац, *Школство у Србији на путу до реформе (развој школа 1945-1975)*, Београд 1980, 33-44; Драгомир Бонцић, „Просвета и наука у Србији и Југославији 1945-1990“, *Историја 20. века*, 2/2008, Београд 2008, 391.

⁵ Д. Г., *У борбу противу неписмености!*, Наша реч, бр. 39, 29. септембар 1945, 1.

описмењавање је имало важно место у државној политици и кључним државним и партијским документима. Нова власт је амбициозно планирала да се брзо и потпуно „ликвидира“ неписменост у целој земљи. Преко масовног организовања аналфабетских течајева на којима би се стекла основна писменост, способност читања, писања и рачунања, требало је решити проблем огромног броја одраслог неписменог становништва. Уз то, обавезним основним образовањем је требало потпуно обухватити сву за школу дораслу децу и тако спречити прилив нових неписмених становника. Описмењене је требало слати на више просветне течајеve на којима би се утврђивала и ширила стечена знања. Ослонац у реализацији ових планова био је разгранат систем државних органа власти и просветних органа на свим нивоима, разграната партијска организација која је пратила државну организацију, чврст партијски агитпроп апарат, школе и учитељи, и разграната мрежа масовних организација (Народни фронт-НФ, Народна омладина-НО, Антифашистички фронт жена-АФЖ, Синдикати-СС). На описмењавању се радило већ по ослобођењу Србије крајем 1944, али организоване кампање описмењавања су отпочеле од завршетка рата током лета 1945. године. Државни просветни органи, односно одељења за народно просвећивање при савезном и републичким министарствима просвете су обликовали течајеve, прописивали начин рада, план и програм, дужину трајања, полагање завршног испита и издавање уверења о завршеном течају, обезбеђивали материјална и наставна средства и одређивали и оспособљавали наставни кадар. Просветни органи на нижим нивоима власти, у окрузима, срезovima и местима, организовали су и пратили рад аналфабетских течајева, водили евиденцију и извештавали надређене органе о току и резултатима описмењавања. Рад на описмењавању пратиле су посебне комисије за сузбијање неписмености, од републичких до месних, на чијем челу је од јесени 1946. био Државни одбор за ликвидацију неписмености. У кампање описмењавања и рад аналфабетских течајева уношен је ентузијазам и такмичарски дух и били су праћени интензивним идеолошко-политичким притиском, агитационо-пропагандним радом у штампи, на конференцијама и митинзима који су организовани на крају сваке кампање.⁶

⁶ Dragomir Bondžić, „Opismenjavanje u Jugoslaviji i Srbiji u periodu 1945-1950: nasleđe, ciljevi, tok rezultati i nedostaci“, *Andragoške studije, časopis za proučavanje obrazovanja i učenja odraslih*, br. 1/2010, Beograd 2010, 92-100; Д. Бонџић, „Просвета и наука у Србији и Југославији 1945–1990“, 398-399; Т. Богавац, *Школство у Србији на путу до реформе*, 48-55; Ljubodrag Dimić, *Agitprop kultura 1945-1952. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji*, Beograd 1988, 126-133; *Унутрштва за рад на сузбијању неписмености*, 8. децембар 1945, Културна политика Југославије 1945–1952, књ. 1, приредили Бранка Докнић, Милић Ф. Петровић, Иван Хофман, Београд 2009, 269-273; Архив Србије (АС), фонд Министарство просвете Србије, Одељење за народно просвећивање (МПС, ОНП), ф. 1, 1945, Одељење за народно

Рад на описмењавању становништва и оснивању анафбетских течајева у Лесковцу и околини почео је још крајем 1944, после ослобођења Лесковца и Србије, а пре завршетка Другог светског рата. У почетку су у центру пажње биле жене које су раније углавном васпитаване само за „кућевне и пољске послове“ и нису ишле у школу. Ослобођење Србије требало је „да донесе и ослобођење жене – сељанке од мрака и незнања путем оснивања анафбетских течајева“. Тиме се раскидало са „застарелим схватањима“, жена је „ослобађана од предрасуда“ и постајала „равноправна са мушкарцем“, а посебно је истицано да је ту равноправност стекла учешћем у Народноослободилачкој борби. Дужност неписмене сеоске омладине је била да приступи анафбетским течајевима и да се описмени. Сматрано је да „бити неписмен значи бити слеп код очију“ и да „нико не треба и не сме да остане неписмен“.⁷ Тако су током децембра основани анафбетски течајеви у Мрштану, Братмиловцу, Бобишту, Манојловцу и Губеревцу, које је похађало 264 женске деце између 13 и 25 година. Планирано је да се после завршетка рада ових течајева настави рад на описмењавању жена изнад 25 година.⁸ Течајеви су одржавани широм Лесковачког округа током прве половине 1945, док су ратне операције још биле у току. Ослонац њиховог рада су били учитељи, а главна препрека што учитеља није било довољно. Главна циљна група су биле жене, а организацији анафбетских течајева за њих по фабрикама и рејонима посебну пажњу је посвећивао АФЖ.⁹ Као и у каснијем периоду и у другим крајевима, рад на описмењавању се одвијао уз друге облике културног и просветног рада и народног просвећивања: рад школа и народних универзитета, предавања, усмене новине, читалачке групе, културно-уметничке приредбе, итд.

Међутим, активније и систематски се могло приступити описмењавању неписмених и оснивању анафбетских течајева тек после завршетка рата, ослобођења целе земље и потпуног успостављања система „народне“ власти. У међувремену је формиран Лесковачки округ који је обухватио Лесковачки срез са центром у Лесковцу, Јабланички срез са центром у Лебану, Власотиначки срез са центром у Власотинцу и Пусторечки срез са центром у Бојнику. У августу 1945. је на иницијативу Министарства просвете Србије направљен и пресек рада на описмењавању и народном просвећивању током школске 1944/45. године. Према непрецизном попису

просвећивање – Окружним народним одборима, просветним одељењима, бр. 529, 24. октобар 1945; Архив Југославије (АЈ), фонд Комитет за школе и науку ФНРЈ, 315-20-42, Министарство просвете – окружним народним одборима, бр. 1111, 3. април 1947.

⁷ Босиљка Костић, *Борба против незнања и мрака*, Наша реч, 12, 17. децембар 1944, 2.

⁸ *Наша реч*, бр. 13, 23. децембар 1944, 2.

⁹ *Наша реч*, бр. 23, 9. јун 1945, 2; *Исто*, бр. 24, 16. јун 1945, 2; *О анафбетским течајевима*, *Исто*, бр. 28, 14. јул 1945, 3.

који је тада направљен на основу извештаја среских просветних одбора у округу је било 53.554 неписмених, од тога 9.076 мушких и 44.478 женских лица. У процентима је укупно било неписмених 21,9%, 7,3% мушкараца и 36,9% жена. Током те године у округу је описмењено укупно 2.337 лица, и то 150 мушкараца и 2.187 жена.¹⁰

	Број неписмених			% неписмених			Описмењено 1944/45.		
	М	Ж	УК	М	Ж	УК	М	Ж	УК
Лесковац град	86	693	779	1,5	6,4	4,1	-	-	-
Лесковачки срез	2.909	14.802	17.711	7	40,8	23	56	987	1.043
Јабланички срез	1.892	7.152	9.044	7,5	29	17,1	25	190	215
Пусторечки срез	1.073	8.007	9.080	6,1	42	25	54	895	949
Власотиначки ср	3.116	13.824	16.940	7,1	36	27,3	15	115	120
Укупно округ	9.076	44.478	53.554	7	36,9	21,9	150	2.187	2.337

*Преглед броја неписмених и описмењених у Лесковачком округу 1944/45.*¹¹

Већ у самом извештају је наглашавано да попис није био ни приближно тачан, да многа места нису била обухваћена и да су резултати са терена каснили, нарочито из Власотиначког среза, јер месни одбори и неки учитељи „нису схватили озбиљност пописа“. Ипак, већина учитеља је хваљена да „правилно схватају борбу против неписмености“ и „не жале труда ни времена да се ово пређашње зло искорени из нашег народа“. Народне власти нису биле задовољне постигнутим резултатима и похађањем течајева: корени недовољног похађања су налажени у прошлости, „недовољно пробуђеној свести код народа за просвећивањем“ и слабом економском стању. Примећивано је да и даље има родитеља „који просто моле да им дете не иде у школу“ и који чувају децу као радну снагу. Због свих недостатака у школској 1944/45. је од 158 започетих течајева са преко 6.000 полазника, рад завршило свега 46 са преко 2.000 полазника. Истовремено, прављен је и план „ликвидирања неписмености“ за школску 1945/46. годину, према којем је предвиђано да се у сваком срезу одрже по два аналфабетска течаја – један у периоду октобар, новембар, децембар 1945, а други у периоду јануар, фебруар, март 1946. Течајеве је требало отворати у варошима, селима, фабрикама, предузећима и установама, свуда где има бар пет неписмених лица. Течајеве су отварали месни народни одбори уз сарадњу масовних организација. Посебну пажњу је требало обратити на неписмене узраста 10-20 година којих је у округу било 16.783, или 31,3% од свих неписмених (од 20-30 година их је било 10.020 или 18,7%, 30-40 11.771 или 21,9%, 40-60 14.788 или 27,6%); према свим неписменим лицима овог узраста који не похађају течајеве требало је предузимати

¹⁰ АС, МПС, ОНП, ф. 1, НО Лесковац, Просветно одељење (ПО) – МПС, ОНП, бр. 2369, 28. август 1945, Извештај о раду на народном просвећивању у Округу лесковачком за школску 1944/45. Окружни просветни референт је био Драгутин А. Гроздановић а шеф одсека за народно просвећивање Милорад Д. Тасић.

¹¹ Исто. У почетку у граду Лесковцу није било просторија за одржавање аналфабетских течајева, а од лета 1945. покренути су течајеви у фабрикама.

строге санкције, као и према њиховим родитељима. Срески просветни референти су имали задатак да са учитељима направе јасан план за „видно смањење неписмених“ по свим месним одборима. Требало је у потпуности ангажовати органе народне власти и учитеље, обезбедити течајеве на време прибором, букварима, таблицама (које су биле важне у недостатку хартије која је била скупа). У округу је било потребно још 123 квалификованих учитеља јер је током претходне године било толико привремених учитеља који су напустили своју дужност и неозбиљно схватили рад на народном просвећивању. У случајевима када није било квалификованих учитеља, поново су привремено ангажована нестручна лица. Напорима државних органа и учитеља требало је да помогне и пропаганда Народног фронта и других масовних организација. Није пропуштано да се подсети да „борбу противу неписмености треба схватити као општи политички задатак“.¹²

Од тада је редовно месечно праћен број неписмених и рад анафалетских течајева и о томе је извештавано Министарство просвете Србије. Почетком септембра 1945. планирано је да током године 212 сталних учитеља у округу описмене сваки по 60 анафалета, дакле укупно 12.720, а да 123 нестручних лица описмене сваки по 30 полазника, што је износило 3.690. Тако је током школске 1945/46. године у Лесковачком округу требало описменити 16.410 анафалета и тиме описменити сва неписмена лица узроста 10-20 година.¹³ Са интензивним оснивањем течајева је почело октобра 1945. и тада их је у округу било 27 са 921 полазником, 120 мушких и 801 женских, и са 31 квалификованим наставником.¹⁴

До краја године рад анафалетских течајева се усталио и давао резултате. Од масовних организација је тражено да „развију свесрдну акцију о потреби описмењавања широких народних слојева у округу“, покрену „живу“ усмену у писмену пропаганду, да на свим састанцима говоре и држе предавања о неопходној потреби описмењавања и да „убеђују“ неписмене да похађају течајеве; сматрано је да ће „убеђени, лакше, брже и са вољом савладати анафалетски течај“, па ће имати воље и да похађају виши просветни течај. Требало је избегавати новчану казну или затвор за недолазак или немарно учење, јер течајци „под таквом претњом и драконским мерама не би показали никакву вољу за самосавлађивање и без воље би учили“.

¹² Исто; Д. Г., *У борбу противу неписмености!*, Наша реч, бр. 39, 29. септембар 1945, 1. У овом чланку је процењивано да, када би се попис неписмених савесно извршио и обухватио сва села у Округу, број од 53.554 неписмених би се вероватно удвостручио. То значи да је стваран број неписмених у Лесковачком округу био око 107.000 или 43,8%, што је судећи по каснијим подацима пописа становништва из 1948. вероватно било приближно тачно.

¹³ АС, МПС, ОНП, ф. 1, НО Лесковац, ПО – МПС, ОНП, бр. 2499, 10. септембар 1945.

¹⁴ АС, МПС, ОНП, ф. 1, НО Лесковац, ПО – МПС, ОНП, бр. 3206, 10. новембар 1945; *Наша реч*, бр. 40, 6. октобар 1945, 2.

Поред „убеђивања“ и уписивања полазника, требало је да месни народни одбори, просветни референти и учитељи раде на организацији течаја, обезбеђивању просторија, прибора, осветљења и огрева. Срезови су добили и новац за течајеве, укупно 30.000 динара и подељено је 2.000 буквара по цени од 5,50 динара. Негде су буквари и прибор дељени бесплатно и ту је похађање течаја било боље. Планирано је да се током зиме описмени најмање 8.000 лица. Срески народни одбори су били у обавези да шаљу редовне месечне извештаје о раду течајева. Међутим, у пракси се често каснило и извештаји су били „штури“ и давали слику да се „на терену врло мало ради“. Школски инструктори су приликом обиласка школа и учитеља посебну пажњу морали да обрате на рад на евиденцији неписмених, описмењавању и народном просвећивању уопште. Још увек је недостајало буквара, прибора за писање, свезака и других ствари које се нису могле наћи у Лесковцу, већ су тражене из Београда. Велика и озбиљна сметња било је непохађање течајева, које је правдано недостатком буквара и материјала за писање и заузетости кућним пословима. У случајевима у којима није помагало „убеђивање“ саветовано је да се примењују казнене мере.¹⁵

Крајем године, децембра 1945, у округу су била 92 аналфабетска течаја са 5.999 уписаних полазника, од којих је свега 2.979 редовно похађало течај. На њима је радио 91 учитељ и 2 нестручна лица. Жене су чиниле 83% уписаних и 81% редовних полазника течајева.¹⁶ Упркос свим напорима, резултати нису били задовољавајући. У Министарству просвете оцењивано је да на територији Лесковачког округа до краја 1945. није било организовано довољно аналфабетских течајева и тражено је да се појача акција на том пољу, да се више укључе масовне организације, да се отклоне сметње, подносе детаљни извештаји и казне сви који су одговорни за сметње и проблеме. С друге стране, са терена су тражени буквари и материјал за писање, чији недостатак је посматран као највећа сметња у раду течајева.¹⁷

	течајева	уписано			похађало		
		М	Ж	УК	М	Ж	УК
Лесковац	8	13	157	170	13	91	104
Лесковачки	30	380	2.430	2.810	42	908	950
Јабланички	21	123	531	474	97	245	342
Пусторечки	14	117	1.162	1.279	41	329	370
Власотиначки	19	382	964	1.346	365	859	1.224
Укупно	92	1.015	4.984	5.999	558	2.421	2.979

Аналфабетски течајеви у Лесковачком округу децембра 1945.¹⁸

¹⁵ АС, МПС, ОНП, ф. 1, НО Лесковац, ПО – МПС, ОНП, бр. 3385, 6. децембар 1945: С. Марковић, *Појачајмо рад на народном просвећивању*, Наша реч, бр. 50, 8. децембар 1945, 2.

¹⁶ АС, МПС, ОНП, ф. 2, НО Лесковац, ПО – МПС, ОНП, бр. 74, 14. јануар 1946; *Наша реч*, бр. 1, 5. јануар 1946, 2.

¹⁷ АС, МПС, ОНП, ф. 1, МПС, ОНП – ОНО Лесковац, ПО, бр. 814, 17. јануар 1946.

¹⁸ АС, МПС, ОНП, ф. 2, НО Лесковац, ПО – МПС, ОНП, бр. 74, 14. јануар 1946.

Током прве половине 1946. године оснивани су нови аналфабетски течајеви и уписивани нови полазници. Поједини течајеви су постепено завршавали рад, а за описмењене су тражени начини да утврде стечена знања и избегну заборављање наученог. Мало их је настављало на више просветне течајеве на којима су поред основних знања учене и основе географије, историје и рачуна. Подстицај одржавању писмености требало је да дају књижнице и читаонице, читалачки клубови, предавања и друге активности. Ради побољшања рада на описмењавању почетком 1946. основане су комисије за сузбијање неписмености при Министарству просвете, окружним, среским и месним просветним одсецима.¹⁹ Од 20. до 27. јануара је у Лесковачком округу организована и недеља борбе против неписмености, током које су оснивани нови течајеви, уписивани полазници и пропагирано описмењавање; одштампано је и растурено у најзабаченијим местима 6.000 плаката „у духу борбе против неписмености“, набављане су књиге, одржаване манифестације, предавања, итд. Сви органи власти и масовне организације су биле посвећене борби против неписмености, као и учитељи, али било је још могућности за бољи рад и отклањање мана (недостатак стручних учитеља, зграда и прибора, ниска свест полазника о потреби описмењавања, отпор жена описмењавању, сиромаштво, итд.). У прогласу окружне комисије народу Лесковачког округа је стајало да су „ненародни режими старе Југославије“ оставили у наслеђе око 54.000 неписмених и да је та цифра морала сваког родољуба да покрене да се број неписмених смањи. Обнова и напредак земље су зависили од „ликвидације неписмености“, па је позивано на такмичење „ко ће више организовати аналфабетских течајева и ко ће више описменити неписмене“.²⁰

Почетком марта број неписмених је повећан на 69.411, вероватно захваљујући бољој евиденцији. Тада су у округу била 194 течаја са 6.315 полазника, а од тога 763 мушкарца. Неписмених је највише било у селима, а у граду у предграђима. У самом граду Лесковцу је било 16 течајева са 310 полазника. Број неписмених у граду је био 1.945, од чега 397 мушкараца, што је било 9,8% од укупног броја градског становништва. Број течајева и полазника је био недовољан и процењивано је да треба обухватити још 500 неписмених, да би се описменила бар половина неписмених.²¹ Лист „Наша реч“ је редовно доносио кратке чланке о описмењавању и раду аналфабетских течајева у целом округу. Тако сазнајемо да је у

¹⁹ Драгутин Грозданивић, *Борба противу неписмености – један од наших основних задатака*, *Наша реч*, бр. 1, 5. јануар 1946, 3.

²⁰ АС, МПС, ОНП, ф. 2, НО Лесковац, ПО – МПС, ОНП, бр. 332, 13. фебруар 1946; *Недеља борбе противу неписмености*, *Наша реч*, бр. 3, 19. јануар 1946, 3; С. М., *Борба противу неписмености*, *Наша реч*, бр. 5. 2. фебруар 1946, 3.

²¹ АС, МПС, ОНП, ф. 2, НО Лесковац, ПО – МПС, ОНП, бр. 565, 13. март 1946; *Течајеви за неписмене у Лесковачком округу*, *Наша реч*, бр. 10, 8. март 1946, 4; *Аналфабетски течајеви у граду*, *Наша реч*, бр. 12, 23. март 1946, 3.

Власотиначком срезу било 29 течајева, а посебно се истицао течај у Добровишту са 242 неписмена којим је руководио учитељ Тодор Банковић; течај је био организован у више група по засеоцима, којима су под контролом учитеља руководили активисти масовних организација и омладинци; у Ћуковцу су демобилисани борци основали течај за неписмене; у Лесковцу су организовани и испити на неколико течајева у школама „Скерлић“, „Учитељ Јосиф“ и „Коста Стаменковић“; итд.²² Током пролећа 1946. све већи број течајева је завршавао са радом, а основна брига организатора, учитеља, просветних органа и масовних организација била је да се избегне осипање и одустајање полазника и напуштање течаја. Највећу опасност су представљали пролећни пољопривредни радови и рад на остварењу сетвеног плана који су одвлачили полазнике течајева. Зато су већи проблеми са довршавањем течајева били у равничарским деловима округа у којима је становништво било више посвећено пољопривреди. Требало је одржавати рад течајева и приводити га крају, јачати сталну пропаганду за описмењавање и уочи 1. маја подстаћи такмичење у броју завршених течајева и описмењених полазника.²³

Испити и завршетак рада аналфабетских течајева су имали посебну политичку и пропагандну улогу. Завршетак сваког курса је истицан као успех у описмењавању и даван му је што је могуће већи публицитет, објављиване су белешке и фотографије у штампи, организовани су митинзи описмењених полазника и приређиване представе у којима су они представљали своје новостечене вештине. Митинзи описмењених полазника течајева су одржани током априла широм земље, па тако и у Лесковцу. Окупљенима су се обратили представници просветних власти, а група описмењених жена је носила транспаренте са паролама о потреби описмењавања. На предлог месних и среских просветних органа награђивани су и похваљивани учитељи и појединци који су се највише залагали у раду аналфабетских течајева и описменили највише аналфабета.²⁴ Све су то биле опште појаве, присутне у свим деловима Србије и Југославије, баш као и објављивање првих, патетичних и пропагандних писама описмењених лица у штампи. Тако је и у „Нашој речи“ марта 1946. објављено следеће „писмо једне описмењене жене“, Савке Петровић из Другог рејона: „Хоћу овим писмом да изразим своју радост што могу сама да напишем шта желим. Раније нико није обраћао пажњу на нас неписмене, и зато данас има тако велики број

²² *Наша реч*, бр. 8. 23. фебруар 1946, 4.

²³ АС, МПС, ОНП, ф. 2, НО Лесковац, ПО – МПС, ОНП, бр. 824, 6. април 1946; *Аналфабетски испит у Турјану*, *Наша реч*, бр. 15. 13. април 1946, 1 Са радом су завршили течајеви у Оруглици, Великој Грабовници, Ораовици, итд.

²⁴ Драгутин Гроздановић, *Појачајмо рад на ликвидирању неписмености*, *Наша реч*, бр. 16, 20. април 1946, 1; С. Марковић, Велики просветни збор у Лесковцу, *Наша реч*, бр. 17, 1. мај 1946, 2-3; АС, МПС, ОНП, ф. 2, НО Лесковац, ПО – МПС, ОНП, бр. 890, 13. април 1946, Списак учитеља које треба наградити и похвалити.

неписмених. Данас се наша народна власт стара о томе да сви, а нарочито ми жене, скинемо таму са очију. Ми захваљујемо нашем великом другу Титу, што нам је омогућио да више не будемо следе код очију. Волимо нашу школу и нашу учитељицу, која нас тако добро учи, и трудимо се да не изостанемо ни са једног часа. Хоћу својом руком да напишем целом нашем народу, а нарочито неписменим женама, да никада нисам била срећнија него онда када сам својом руком почела да пишем прва слова“.²⁵

До лета 1946. године је кампања описмењавања била углавном завршена и свођени су резултати. Јула 1946. је процењивано да су у округу до тада одржана 194 течаја са 8.403 полазника, а од тога је описмењено 6.513 лица.²⁶ Истовремено, већ су почињале припреме за нову сезону, у којој је требало отклонити старе проблеме и мане и интензивирати рад на описмењавању становништва. Сада је у Министарству просвете процењивано да у Лесковачком округу има још 71.418 неписмених, да је током сезоне 1945/46. описмењено 5.973 лица. Планирано је да се неписменост ликвидира у наредних осам година, тако што ће 347 учитеља који постоје у округу на анафбетским течајевима описмењавати годишње 6.871 лице, односно сваки учитељ ће описмењавати годишње по 19-20 неписмених.²⁷ Ови планови су у наредним годинама били праћени великим напорима државних и просветних органа, залагањем просветних радника, ентузијазмом масовних организација, оснивањем и радом анафбетских течајева, старим проблемима и недостацима, али и извесним резултатима. Међутим, попис становништва 1948. године је показао много дубље недостатке и неуспехе целе послератне кампање описмењавања путем анафбетских течајева.

Према подацима пописа из 1948. у НР Србији је било 26,8% неписмених становника (15,0% мушкараца и 37,6% жена), а у ФНРЈ 25,4% неписмених становника (15,4% мушкараца и 34,4% жена). У Власотиначком срезу је било 17.046 или 36,2% неписмених, и то 17,0% неписмених мушкараца и 54,1% неписмених жена; у Јабланичком срезу је било укупно 20.878 неписмених становника, односно 42,3%, и то 20,3% неписмених мушкараца и 61,6% неписмених жена; у Лесковачком срезу су била 25.472 неписмена лица или 37,8%, и то 19,5% неписмених мушкараца и 55,0% неписмених жена; у граду Лесковцу је било 2.817 неписмених или 16,4%, и то 6,8%

²⁵ Савка Петровић, *Писмо једне описмењене жене*, Наша реч, бр. 13. 30. март 1946, 4. Види слична писма објављена у крушевачком листу „Победа“ у којима се такође изражава захвалност Јосипу Броз у: Драгомир Бонцић, *Описмењавање у Жупи 1945–1950*, Нематеријално културно наслеђе и локална средина. Тематски зборник, уредник Ивица Тодоровић, Александровац 2012, 79-80; Драгомир Бонцић, *Жупа – срез у Србији 1945–1955. Политика, просвета, култура*, Александровац 2018, 144.

²⁶ *Видни успех кампање против неписмености*, Наша реч, бр. 29. 20. јул 1946, 2.

²⁷ АС, МПС, ОНП, ф. 2, МПС, ОНП-окружним НО, бр. 1795, 23. август 1946.

неписмених мушкараца и 25,4% неписмених жена и налазио се на 60. месту међу градовима Југославије.²⁸

Срез	мушки	женски	укупно
Власотиначки	17,0%	54,1%	36,2%
Јабланички	20,3%	61,6%	42,3%
Лесковачки	19,5%	55,0%	37,8%
Лесковац-град	6,8%	25,4%	16,4%

*Процент неписмених у срезovima Лесковачког округа 1948.*²⁹

Подаци званичног пописа су пре свега показивали сву непрецизност пописа и евиденције неписмених који су вршили локални, месни и срески, просветни органи. Поред тога, на локалном нивоу Лесковачког округа, као и на општем државном нивоу, показивало се да упркос великим напорима, пропагандном притиску и извесним резултатима, државна политика брзе и потпуне „ликвидације“ неписмености путем кампањских аналфабетских течајева у послератном периоду није успела. Истовремено су се показивали све већи недостаци овог вида описмењавања: поред већ поменутих организационих проблема, отпора неписмених, напуштања течајева, показало се и да је стечено знање на течајевима било неквалитетно и краткотрајно, евиденција није била прецизна, планови и циљеви описмењавања су били преамбициозни и нереални а због непохађања основне школе су се појављивали нови неписмени.³⁰ И поред тога, крајем 40-их година у Лесковачком округу, као и у осталим деловима земље, настављене су кампање описмењавања на аналфабетским течајевима, засноване на истим принципима и организацији и са истим недостацима као ранијих година. И даље је потенциран агитационо-пропагандни рад, ангажовани учитељи и масовне организације, захтевана „ликвидација“ неписмености, хваљени и награђивани најбољи и критиковани неактивни појединци, итд.³¹ Међутим, описмењавање се одвијало смањеним интензитетом, појављивали су се нови, а све теже су описмењавани стари неписмени (радило се све више о најстаријим, најсиромашнијим и културно најзаосталијим слојевима

²⁸ *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine*, knjiga V, Stanovništvo po pismenosti, Beograd 1955, XXVIII, XXXI, 44-52, 100, 109-110, 148. На попису није постојао Пусторечки срез већ је прикључен Јабланичком.

²⁹ *Isto*, 44-52, 100, 109-110, 148.

³⁰ D. Bondžić, „Opismenjavanje u Jugoslaviji i Srbiji u periodu 1945-1950“, 101-108.

³¹ АС, МПС, ОНП, ф. 10, Лесковац, Записници са састанака комисије за описмењавање, 9. јун 1950, 21. јун 1950, 23. јун 1950; Исто, Лебане-МПС, бр. 11532, 3. јул 1950; Исто, Власотинце-МПС, бр. 6767, 10. јул 1950; Исто, Власотинце – МПС, бр. 8802, 10. октобар 1950; итд; М. Станковић, *За коначну ликвидацију неписмености у нашем граду*, Наша реч, бр. 37, 5. новембар 1949, 2; М. С., *Ударна недеља борбе против неписмености*, Наша реч, бр. 2, 21. јануар 1950, 2; Ј. М. *На почетку акције описмењавања којом треба коначно ликвидирати неписменост у нашем граду*, Наша реч, бр. 17, 16. септембар 1950, 2; М. Ђ., *Слаб рад на ликвидацији неписмености у Лесковачком срезу*, Наша реч, бр. 19, 14. октобар 1950, 3; итд.

становништва). На општем нивоу рад анафетских течајева је јењавао и почетком 50-их година је постепено промењена политика описмењавања која је са кампањских анафетских течајева усмерена ка што већем обухвату деце основном школом и разним видовима образовања старијих неписмених лица.³²

Извори и литература:

- Архив Србије, Министарство просвете НР Србије, Одељење за народно просвећивање

- Архив Југославије. фонд Комитет за школе и науку ФНРЈ

- *Наша реч*, Лесковац 1944 – 1950.

- *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931 godine*, knjiga III, prisutno stanovništvo po pismenosti i starosti, Beograd 1938.

- *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine*, knjiga V, Stanovništvo po pismenosti, Beograd 1955.

- *Културна политика Југославије 1945–1952*, књ. 1, приредили Бранка Докнић, Милић Ф.Петровић, Иван Хофман, Београд 2009.

Литература:

- Богавац Томислав, *Школство у Србији на путу до реформе (развој школа 1945-1975)*, Београд 1980.

- Бонцић Драгомир, „Просвета и наука у Србији и Југославији 1945 – 1990“, *Историја 20. века*, 2/2008, Београд 2008, 390-436.

- Bondžić Dragomir, „Opismenjavanje u Jugoslaviji i Srbiji u periodu 1945-1950: nasleđe, ciljevi, tok rezultati i nedostaci“, *Andragoške studije, časopis za proučavanje obrazovanja i učenja odraslih*, 1/2010, Beograd 2010, 91-110.

- Бонцић Драгомир, Описмењавање у Жупи 1945–1950, *Нематеријално културно наслеђе и локална средина. Тематски зборник*, уредник Ивица Тодоровић, Александровац 2012, 67-92.

- Бонцић Драгомир, *Описмењавање становништва у Врањском округу 1945–1950*, Јужни српски крајеви у XIX и XX веку: друштвено-економски и политички аспект, уредници Дејан Антић и Иван Бецић, Врање 2018, 289-306.

- Бонцић Драгомир, *Жупа – срез у Србији 1945–1955. Политика, просвета, култура*, Александровац 2018.

- Велојић Далибор, „Анафетски курсеви у војсци Краљевине СХС/Југославије 1918-1941“, *Историја 20. века*, 1/2019, Београд 2019, 37-52.

³² D. Bondžić, „Opismenjavanje u Jugoslaviji i Srbiji u periodu 1945-1950“, 105-108.

- Dimić Ljubodrag, *Agitprop kultura 1945-1952. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji*, Beograd 1988.

- Исић Момчило, *Писменост у Србији између два светска рата*, Београд 2001.

- Исић Момчило, *Основно школство у Србији 1918-1941*, књ. I, Београд 2005.

Summary

Dragomir Bondžić COURSES FOR ANALPHABETS IN LESKOVAC AND SURROUNDINGS BETWEEN 1945 AND 1950

Following the Second World War, the District of Leskovac encompassed the city of Leskovac, Vlasotince, Jablanica and Pusta Reka counties (which was incorporated into Jablanica County). This area in particular had a tradition of high degree of illiteracy: according to the census of population from 1931, the County of Leskovac had 64.1%, Vlasotince 70.5% and Jablanica 74.5% of illiterates, while the entire country had 44.6% of illiterates. New communist government had developed ambitious plans for quick and efficient “elimination” of illiteracy after the Second World War, in order to raise the cultural and educational degree of the population and capacitate a number of citizens for participation in economic aspects of life and make them suitable for written propaganda of the communist party. In order to implement such a plan, courses for analphabets which literate the population older than 10 years were organized in the city of Leskovac and its surrounding starting from the end of 1944, and especially in 1945. The courses were organized by the republic and local educational authorities, and the realization of courses was conducted by teachers and mass on-site organizations, such as campaigns, pressure trough propaganda, competitions and detailed monitoring of the results and imperfections. Newspaper “Naša reč” published detailed reports on organization, activities and problems of courses for analphabets in the District of Leskovac. However, the census of population from 1948 has pointed out that the rapid “elimination” of illiteracy was impossible through such activities. A number of illiterate individuals were still present (although reduced to a half compared to 1931 census), the records were not correct and new illiterate individuals were recorded due to a lesser degree of education. Therefore, the politics of literacy trough courses for analphabets were abandoned in the beginning of the 50’s, as new means for overcoming the inherited problem of high percent of illiterate individuals in Leskovac and its surroundings, as well as in the entire country, were sought-after.

Translated by: Ognjen Mladenović